

8. Shvydkyj V.O. Osoblyvosti formuvannja Ja-koncepcii' v profesijnomu stanovlenni osobystosti : avtoref. dys. na zdobtutnja nauk. stupenja kand. psyhol. nauk : spec. 19.00.07 «pedagogichna ta vikova psihologija» / V.O. Shvydkyj. – K., 2007. – 18 s.

Резюме. В статье раскрыто состояние изучения развития профессионального образа «Я» у будущих специалистов помогающих профессий. Представлены результаты проведенного автором теоретического анализа современных отечественных исследований развития профессионального образа «Я» будущих специалистов помогающих профессий, которые проводились в различных отраслях психологической науки. Установлено недостаточное изучение проблематики развития профессионального образа «Я» будущих специалистов помогающих профессий в течении их обучения в высшей школе.

Ключевые слова: профессиональный образ «Я», будущие специалисты, помогающие профессии, студенты, высшее учебное заведение.

Summary. This article deals with the study of the state of professional image «I» in the future professionals of helping professions. Results of the analysis carried out by the author of theoretical studies of modern domestic professional image «I» future professionals of helping professions, held in different areas of psychology. It was revealed that the subject of scientific study psychologists advocated the development of professional image «I» future professionals of the legal and technical fields, as well as future teachers. Conducted analysis of contemporary psychological research has allowed local psychologists clarify the understanding of the nature of a professional image of «I» and establish the basic factors of development in university students. It was established insufficient study of the problems of professional image «I» future professionals helping professionals during their training in high school. In particular outside scientific interest local psychologists left the question of the development of professional image «I» of future specialists in social work.

Key words: professional image of «I», future professionals, helping profession, students, university.

УДК 159. 923. 2

Л.М. СПИВАК

ВІКОВА ДИНАМІКА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОРЕФЛЕКСІЇ ЮНАЦТВА ЗА ПОКАЗНИКОМ «РІДНА МОВА»

У статті проаналізовано сучасний стан вивчення проблеми розвитку національної самосвідомості особистості юнацького віку та визначено найбільш перспективні напрями її подальшої розробки. Доведено, що важливою умовою конструктивного дослідження зазначеної проблеми є вивчення національної саморефлексії, що є одним із психологічних механізмів розвитку національної самосвідомості особистості в юності. Презентовано нові емпіричні матеріали, які висвітлюють вікову динаміку національної саморефлексії особистості юнацького віку за показником «рідна мова».

Ключові слова: національна самосвідомість, національна саморефлексія, рідна мова, особистість, юнацький вік.

Постановка проблеми. В сучасних умовах невинної інтеграції української держави до світового соціокультурного простору актуалізується проблема розвитку національної самосвідомості її молодих громадян. Основними завданнями Державної Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді задекларовано розвиток національної ідентичності та національної свідомості, виховання поваги до мови, культури і традицій нації, потреби у збереженні її цінностей. Задля розв'язання визначених завдань важливим є вивчення питання національної саморефлексії особистості юнацького віку за показником «рідна мова». Адже національна саморефлексія виступає одним із важливих механізмів розвитку національної самосвідомості особистості в період юності, зумовлюючи зміну рівнів цього складного психічного процесу.

Аналіз сучасних вітчизняних наукових досліджень із проблеми психологічних механізмів розвитку національної самосвідомості, які проводилися у галузях вікової та педагогічної психології, засвідчив, що предметом детального вивчення дослідників були лише такі її аспекти, як розвиток національної рефлексії молодших школярів у процесі навчальної діяльності (М.А. Шугай [4]) і вплив національної ідентифікації на становлення «Я-образу» особистості 14–20 рр. (О.В. Шевченко [3]). Водночас установлено, що за межами наукового інтересу психологів залишилося питання вікової динаміки національної саморефлексії юнацтва за показником «рідна мова», емпіричне вивчення якого стало **метою** цієї **статті**.

Нагадаємо, що за результатами ретельного огляду та узагальнення ряду наукових досліджень у галузі психології [1; 2; 5] було розкрито сутність феномена національної саморефлексії, яка відбивається в пізнанні, аналізуванні та усвідомленні особистістю юнацького віку власних якостей як представника конкретної нації. Національна саморефлексія є важливим психологічним механізмом розвитку національної самосвідомості особистості періоду юності. Натомість остання є процесом осмислення особистістю себе як представника конкретної нації, оцінювання себе як носія її певних суб'єктивних (національна свідомість, національний характер) і об'єктивних (мова, культура, територія проживання, держава з певним політичним самоврядуванням і рівнем економічного розвитку) ознак. З метою емпіричного вивчення вікової динаміки

національної саморефлексії особистості періоду юності за показником «рідна мова» було використано перших два запитання модифікованого етнопсихологічного опитувальника [1]. Так, перше запитання стосувалося визначення респондентами конкретної мови як рідної та обґрунтування власного вибору, друге – їх національної саморефлексії за досліджуваним показником.

Задля унаочнення одержані кількісні показники вікової динаміки національної саморефлексії юнацтва за показником «рідна мова» подано на рис. 1.

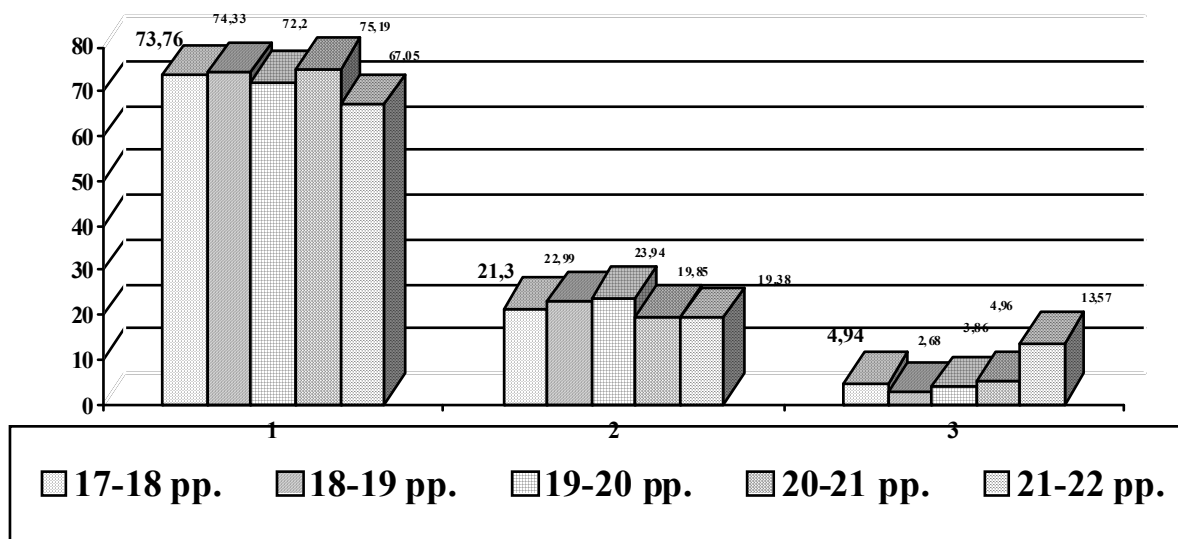

Рис. 1. Гістограма кількісних даних (%) національної саморефлексії особистості юнацького віку за показником «рідна мова»

Умовні позначення: 1 – українська мова є рідною; 2 – рідною є російська мова; 3 – рідними є обидві мови (українська та російська).

З рис 1 помітно, що значна кількість юнаків і дівчат із усіх вікових діапазонів рідною визначили українську мову. Зокрема кількість респондентів 17-18 pp., які вважають рідною українську мову, становить 73,66 %. Порівняно з віковим діапазоном 17-18 pp., у 18-19 pp. кількість респондентів, для яких українська мова є рідною, збільшується на 0,67 %. Від вікового діапазону 18-19 pp. до 19-20 pp. кількісні дані за показником «українська мова є рідною» зменшуються на 2,13 %. У віці 20-21 pp., порівняно з 19-20 pp., кількість юнаків і дівчат, що визначають українську мову як рідну, збільшується на 2,99 %. Натомість від 20-21 pp. до 21-22 pp. кількість досліджуваних, які вважають, що українська мова є їх рідною, зменшується на 8,14 %.

Викладене вище дозволяє резюмувати таке. За показником «українська мова є рідною» кількісні дані в усіх вікових діапазонах від 17 до 21 року є досить високими і несуттєво відрізняються між собою. А тому зафіксоване збільшення чи зменшення цих даних від попереднього до наступного вікового діапазонів є незначним. Більш вагомими є відмінності кількісних даних у діапазоні 21-22 pp. від відповідних показників у попередньому та в усіх інших досліджуваних діапазонах.

Порівняно з українською, російська мова є рідною для майже в чотири рази меншої кількості респондентів. Зокрема у віці 17-18 pp. кількісні дані за цим показником становлять 21,3 %. Порівняно з 17-18 pp., у віковому діапазоні 18-19 pp. кількість юнаків і дівчат, що визначили російську мову як рідну, збільшується на 1,69 %. Від 18-19 до 19-20 pp. кількісні дані за показником «рідною є російська мова» збільшуються на 0,95 %. Порівняно з 19-20 pp., у віковому діапазоні 20-21 pp. кількість досліджуваних, які вважають російську мову рідною, зменшується на 4,09 %. Кількість молодих людей віком 21-22 pp., для яких російська мова є рідною, майже не відрізняється від відповідних кількісних даних у віковому діапазоні 20-21 pp., а саме – на 0,47 % менша. Загалом за показником «рідною є російська мова», кількість юнацтва в усіх вікових діапазонах від 17 до 21 p. є невеликою і незначною мірою відмінною між собою; а збільшення чи зменшення цих кількісних даних від попереднього до наступного вікового проміжку є несуттєвим. Відзначимо і зменшення одержаних за цим показником даних від 17-18 pp. до 20-21 pp. і 21-22 pp.

На протигагу щойно розкритим результатам, за показником «рідними є обидві мови (українська та російська)» зафіксовано найменшу кількість досліджуваних. Водночас, як і в попередньо презентованих результатах, вікова динаміка за цим показником також не характеризується чіткістю. Так, 4,94 % юнаків і дівчат віком 17-18 pp. рідними для себе вважають українську і російську мови. Порівняно з віковим діапазоном 17-18 pp., у 18-19 pp. кількість респондентів, для яких обидві мови (українська та російська) є рідними, менша на 2,26 %. Від 18-19 pp. до 19-20 pp. кількісні дані за показником «рідними є обидві мови (українська та російська)» збільшуються на 1,18 %. У віковому діапазоні 20-21 pp. кількість молоді, які визначають українську і російську мови як рідні, збільшується на 1,1 %, порівняно з 19-20 pp. Від 20-21 pp. до 21-22 pp. кількісні дані за цим показником збільшуються на 8,61 %. Підсумовуючи одержані за показником «рідними є обидві мови (українська та російська)» результати, зазначимо, що кількість респондентів у всіх вікових діапазонах від 17 до

21 року є невеликою і незначною мірою відмінною. А, отже, і встановлене збільшення чи зменшення цих даних від попереднього до наступного вікового діапазону є несуттєвим. Натомість кількісні дані, виявлені у віковому діапазоні 21-22 рр., значно відрізняються від відповідних даних із інших діапазонів. На нашу думку, це може бути пов'язано з тим, що досліджувані 21-22 рр. виховувалися у російськомовній родині. Тому вони вважають рідними для себе обидві мови – українську та російську.

Загалом резюмуємо, що вікова динаміка за показником «рідна мова» (українська, російська чи обидві мови) має коливальний характер розвитку.

На особливу увагу заслуговує й вікова динаміка рефлексії юнацтва щодо рідної мови. Спочатку презентовано рефлексивні міркування юнаків і дівчат, які вважають рідною для себе українську мову. Так, інтерпретації власного вибору молоддю віком 17-18 рр. є такими. «Рідною мовою вважаю українську тому, що...»: «я – українець (українка)», «громадянин (громадянка) України», «це мова моїх предків, моєї землі, моєї нації», «нею думаю», «цією мовою спілкуються мої рідні», «цієї мови мене навчали з дитинства», «це державна мова». Констатуємо, що презентовані міркування виявлено й у всіх інших вікових діапазонах.

Однак у кожному наступному діапазоні у рефлексивних міркуваннях молоді виявлено й суттєві якісні відмінності, порівняно з попередніми. Так, пояснення юнацтва 18-19 рр. є більш осмисленими й сповненими ціннісним смислом. А саме: «Українська, тому, що це мова Батьківщини, яку я люблю», «Українська, тому, що я є громадянкою України і народилася на території, де державна мова українська», «Українська, бо я народився в Україні, є громадянином цієї країни, з дитинства полюбив цю мову».

У рефлексивних міркуваннях молоді 19-20 рр. встановлено їх стійке емоційно-ціннісне ставлення до такого важливого національного самоідентифікатора, як рідна мова. Зокрема ці молоді люди відзначили таке: «Я вважаю своїм обов'язком зробити все, аби зберегти українську націю і відродити культуру, мову», «Із самого дитинства розмовляю українською, люблю її всім серцем», «Українська – це мова моїх пращурів, мова мого народу, державна мова». Водночас у цьому віковому діапазоні виявлено й такі рефлексивні пояснення, як і в попередніх діапазонах і висвітлено вище.

У міркуваннях юнацтва 20-21 рр. помічено чітку позицію щодо рідної мови, а саме: «Моя рідна мова – українська. Я є громадянкою своєї держави. Незалежно від того, скільки мов я вчу, рідною для мене буде лише українська», «Українська, адже я народилася і живу на території України. Цією мовою ми маємо пишатися», «Українська мова є рідною для мене, адже я народилася в Україні. Це мова моїх батьків, дідів і прадідів. Цією мовою в дитинстві мені співали, пояснювали, що добре, а що погано. Я люблю свою рідну мову!».

Глибокі рефлексивні міркування і стійкі переконання щодо значущості своєї рідної мови встановлено лише у респондентів 21-22 рр. Зокрема вони зазначили таке: «Українська мова є для мене рідною, оскільки вона передалася від батьків і дідів із кров'ю», «Рідною є українська мова. Це мова моїх батьків, мого народу, його історії», «Це рідна мова України, а я – донька цієї країни», «Українська мова є рідною. Українська – мова моєї Батьківщини, де я народилася і живу. Я – свідомо громадянка своєї держави і вважаю за необхідне розмовляти державною мовою».

За результатами кількісного аналізу відповідей юнаків і дівчат на друге запитання опитувальника виявлено таку вікову динаміку рівнів національної саморефлексії за показником «рідна мова». А саме, від першого до останнього вікового проміжку майже вдвічі збільшується кількість респондентів із високим (17-18 рр. – 24,3 %; 18-19 рр. – 25,29 %; 19-20 рр. – 27,8 %; 20-21 рр. – 31,3 %; 21-22 рр. – 41,47 %) і низьким рівнями (17-18 рр. – 22,1 %; 18-19 рр. – 21,07 %; 19-20 рр. – 20,85 %; 20-21 рр. – 17,94 %; 21-22 рр. – 11,24 %) та одночасно незначною мірою зменшується із середнім рівнем (17-18 рр. – 53,6 %; 18-19 рр. – 53,64 %; 19-20 рр. – 51,35 %; 20-21 рр. – 50,76 %; 21-22 рр. – 47,29 %). Підкреслимо чіткість простежених тенденцій щодо збільшення та зменшення отриманих кількісних показників у юнацтва від 17 до 22 років. Юнаки і дівчата з високим і середнім рівнями саморефлексії за цим показником відзначили, що вважають рідною таку мову (українську чи російську), яку вони чули з дитинства, якою вони мислять і спілкуються у сімейному та родинному колі, з друзями, ровесниками тощо. Окрім цього, частина молодих людей, які визнали російську мову за рідну, зазначили, що їм подобається українська мова, вони її знають і розуміють, однак рідко нею спілкуються, адже виховувалися в російськомовній сім'ї, відвідували російськомовні навчальні заклади чи значна кількість оточуючих їх людей є російськомовними. Так, досліджувана І. К., 20 р. 7 м. підкреслила: «... наша мова – це золотий скарб. Хоча вдома з батьками я розмовляю російською мовою, українська мова мені дуже подобається. Я вдосконалюю своє володіння нею, намагаючись спілкуватися з друзями і знайомими лише українською мовою». Наголосимо, що більша частина респондентів відповідали на запитання усіх запропонованих нами психодіагностичних методик саме українською мовою.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Загалом одержані емпіричні результати дозволили резюмувати, що найбільша кількість юнаків і дівчат віком 17-22 рр. вирізняються високим і середнім рівнями національної саморефлексії за показником «рідна мова», що засвідчує значущість цього показника як ознаки нації для особистості цього віку. Характеризуючи вікову динаміку досліджуваного феномена від першого, 17-18 рр., до останнього, 21-22 рр., вікового діапазону, доречно підкреслити значне збільшення його кількісних показників за високим і низьким, а також несуттєве зменшення – за середнім рівнем. Зокрема емпірично встановлено, що за показником «українська мова є рідною» кількісні дані в усіх вікових діапазонах від 17 до 21 року є досить високими і несуттєво відрізняються між собою. А тому зафіксоване збільшення чи зменшення цих даних від попереднього до наступного вікового діапазонів є незначним. Більш вагомими є відмінності кількісних даних у діапазоні 21-22 рр. від відповідних показників у попередньому та в усіх інших

діапазонах. Виявлено й те, що за показником «рідною є російська мова» кількість юнаків і дівчат у всіх вікових діапазонах від 17 до 21 р. є невеликою і незначною мірою відмінною між собою; натомість збільшення чи зменшення цих кількісних даних від попереднього до наступного вікового проміжку є несуттєвим. Відзначимо і зменшення одержаних за цим показником даних від 17-18 рр. до 20-21 рр. і 21-22 рр. Окрім цього, емпірично з'ясовано, що за показником «рідними є обидві мови (українська та російська)» кількість респондентів у всіх вікових діапазонах від 17 до 21 року є невеликою і незначною мірою відмінною. А встановлене збільшення чи зменшення цих даних від попереднього до наступного вікового діапазонів є несуттєвим. Натомість кількісні дані, виявлені у віковому діапазоні 21-22 рр., значно відрізняються від відповідних даних із інших діапазонів.

Підсумовуючи результати проведеного емпіричного дослідження, підкреслимо, що вікова динаміка національної саморефлексії за показником «рідна мова» (українська, російська чи обидві мови) вирізняється коливальним характером розвитку. Наступними перспективними напрямками досліджуваної проблеми вважаємо вікову динаміку національної самоідентифікації та відокремлення особистості в юнацькому віці.

Список використаних джерел

1. Співак Л.М. Вікова динаміка національної саморефлексії особистості в юності / Л.М. Співак // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський : Аксиома, 2014. – Вип. 23. – С. 585-595.
2. Співак Л.М. Психологічні механізми розвитку національної самосвідомості особистості в юності / Л.М. Співак // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки. – Чернігів : ЧНПУ, 2012. – Т. 1. Вип. 103. – С. 138-142.
3. Шевченко О.В. Національна ідентифікація у становленні Я-образу особистості : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Олена Василівна Шевченко. – К., 2005. – 213 с.
4. Шугай М.А. Психологічний аналіз розвитку національної рефлексії в процесі навчальної діяльності молодших школярів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Марія Анатоліївна Шугай. – Острогоз, 2002. – 245 с.
5. Spivak L.N. Psychological Foundations for the Development of the Young Person's National Self-Consciousness / L. N. Spivak // European Applied Sciences. – Germany (Stuttgart), January, 2014, № 1. – P. 94-96.

References

1. Spivak L.M. Vikova dinamika nacional'noi samorefleksii osobistosti v junosti / L.M. Spivak // Problemi suchasnoi psihologii : zb. nauk. prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universitetu imeni Ivana Ogiienka, Institutu psihologii imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukraini / Za red. S.D. Maksimenka, L.A. Onufrievoi. – Kam'janec'-Podil's'kij : Aksioma, 2014. – Vip. 23. – S. 585-595.
2. Spivak L.M. Psihologichni mehanizmi rozvitku nacional'noi samosvidomosti osobistosti v junosti / L.M. Spivak // Visnik Chernigivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universitetu. Serija: Psihologichni nauki. – Chernigiv : ChNPU, 2012. – T. 1. Vip. 103. – S. 138-142.
3. Shevchenko O.V. Nacional'na identifikacija u stanovlenni Ja-obrazu osobistosti : dis. ... kand. psihol. nauk : spec. 19.00.07 / Olena Vasilivna Shevchenko. – K., 2005. – 213 s.
4. Shugaj M.A. Psihologichnij analiz rozvitku nacional'noi refleksii v procesi navchal'noi dijal'nosti molodshih shkoljariv : dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.07 / Marija Anatoliivna Shugaj. – Ostrog, 2002. – 245 s.
5. Spivak L.N. Psychological Foundations for the Development of the Young Person's National Self-Consciousness / L. N. Spivak // European Applied Sciences. – Germany (Stuttgart), January, 2014, № 1. – P. 94-96.

Резюме. В статье проанализировано современное состояние изучения проблемы развития национального самосознания личности юношеского возраста и определены наиболее перспективные направления ее дальнейшей разработки. Доказано, что значимым условием конструктивного изучения очерченной проблемы является исследование национальной саморефлексии, которая является одним из психологических механизмов развития национального самосознания личности в юности. Представлены новые эмпирические материалы, раскрывающие возрастную динамику национальной саморефлексии личности юношеского возраста за показателем «родная речь».

Ключевые слова: национальное самосознание, национальная саморефлексия, родной язык, личность, юношеский возраст.

Summary. This paper analyzes of the current state of the problem of national self-consciousness of personality of youth age and identified the most promising directions of its further development. It is shown that significant structural condition study outlined the problem is a study of the psychological mechanism of development of young person's national self-consciousness as a national self-reflection. The national self-consciousness is a process of person's understanding of his/her belonging to a certain nation and person's assessment of oneself as the bearer of a number of subjective characteristics (national consciousness, national character) and objective characteristics (language, culture, territory of residence, the state with a certain political self-government and economic development). It was

presented of new empirical materials that reveal the age dynamics of young person's national self-reflection on indicator of native language. Most youths 17-22 years include high and medium levels of national self-reflection on indicator of native language for personality of youth age. The age dynamics of young person's national self-reflection under these parameters are different.

Key words: national self-consciousness, national self-reflection, native language, personality, youth age.

УДК. [159.922.8:363.63]: 373.5

О.Г. СТАВИЦЬКА

ПРОЯВИ БУЛІНГУ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

У статті здійснена спроба теоретичного узагальнення наукових доробок з достатньо актуальної проблеми булінгу. Проаналізований сучасний стан наукових досліджень проблеми булінгу. Представлені результати емпіричного дослідження ступеня поширення шкільного булінгу. Понад 16 % опитаних школярів визнали факт наявності проявів булінгу стосовно своїх однолітків та 34 % респондентів не змогли ствердно заперечити наявність випадків приниження своїх однокласників.

Ключові слова: булінг, мала група, приниження, цькування, кепкування, агресія, школярі, емпіричне дослідження.

Постановка проблеми. Серед усього «букету» соціально-економічних негараздів, які мають місце в нашій країні – військові дії, втрачені території, політична криза, економічна скрута, зубожіння більшої частини населення, загострення міграційних процесів – питання поважливого, толерантного ставлення до людей ніби відходить на другий план, не стає першочерговою для державних інституцій. Чи не єдине що ми, пересічні громадяни, можемо зробити для себе, для свого оточення – створення позитивного, сприятливого мікроклімату власних соціальних стосунків, які ґрунтуються на повазі особистості кожного. З огляду на перспективу, майбутнє – особливо важливо створити такий мікроклімат у дитячому середовищі (група дошкільників, клас, спортивна секція, творчий гурток тощо).

Найбільш поширеною у дитячих групах формою негативного ставлення до своїх однолітків, формою прояву агресії стосовно рівних собі за офіційним статусом є булінг. Термін «булінг» для учнів, вчителів, батьків лишається маловідомим, хоча його сутність відома давно і всім: цькування, морально-психологічне приниження, фізичне насильство щодо рівних собі. Основна психологічна небезпека булінгу, на нашу думку, полягає в тому, що дитина сама рідко звертається за порадою, в таких випадках, до батьків або інших дорослих, які мають певний життєвий досвід. Прояви булінгу щодо своєї дитини батьки помічають пізніше, але дитина, яка була під таким впливом, завжди отримує психологічну травму, яка може мати свій подальший розвиток: від депресивних станів до суїциду. Першими прояви шкільного булінгу помічають вчителі, тому для педагогів та психологів попередження проявів шкільного булінгу є завданням першочерговим, оскільки фізичний або психологічний тиск на молоду особу неодмінно призведе до негативних наслідків.

З англійської термін «булінг» (Bullying) – залякування, цькування, третування [7]. Суттєвим у використанні іноземного терміну є не лише факт прояву агресії а й те, що він використовується лише стосовно осіб, які виявляють таку поведінку у середовищі собі рівних (дошкільна група, клас, студентська група, бригада робітничая, офісні працівники тощо). Тобто, за використання терміну «булінг» мова не йде про стосунки в площині «керівник – підлеглий». За часів радянської педагогіки та психології це явище у вітчизняній науці не вивчалось, оскільки за існуючою тоді ідеологією «такого» не могло бути у країні де всі «рівні та складають єдине ціле – колектив». Прояви шкільного булінгу вважались поодинокими явищами дитячих/підліткових пустощів та обмежувались розглядом на класній годині, педраді, засіданні піонерської або комсомольської організації. Хоча й були спроби привернути увагу суспільства до такого ганебного явища: пригадаймо кінофільм Ролана Бикова «Чучело» [6], де ця проблема була досить гостро поставлена та отримала всеоюзний резонанс. Сьогодні питання міжособистісних стосунків у групах вивчається науковцями без огляду на «цензуру» зі сторони держави, навіть навпаки – суспільство потребує засобів регулювання та корекції таких поведінкових проявів.

Результати теоретичного дослідження. Поняття «булінг» вперше використав англійський журналіст Ендрю Адамс у 1990 році. Щодо його визначення, то тут існує декілька поглядів. Зокрема, Д. Лейн [4] пов'язує булінг із шкільним цькуванням та погоджується з Е. Роландом [2], що він являє собою фізичне або психічне насильство з боку індивіда або групи щодо особи, яка не здатна захистити себе. І. Бердишев [1] визначає булінг як свідоме та тривале насилля, яке не має на меті самозахисту й виходить від одного або декількох членів групи. І. Кон [3] у булінгу вбачає залякування, фізичний або психологічний терор, спрямований на те, щоб викликати в іншого страх і тим самим підпорядкувати його собі. О. Ставицький [5] булінг розглядає як форму прояву соціальної установки гандикапізму щодо «інших» за будь-якою індивідуальною ознакою (звичка, риса характеру, фізична або фізіологічна вада здоров'я, соціальний стан тощо). Спільним у всіх поглядах на природу булінгу є факт визнання його, по-перше, як факту насилля у фізичній або вербальній формі; по-друге, форма поведінки, яке не продиктована самозахистом; по-третє, такі поведінкові прояви носять не одиночний, випадковий, а систематичний та тривалий характер; по-четверте, він має місце між рівноправними членами малої групи (на відміну від «босінгу» – вплив керівника, «мобінгу» – вплив «групи на групу» та «сендвіч-